

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2015 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2015

1

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2015

1

Vilnius 2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

JACEK SOSZYŃSKI

PARYŽIAUS BIBLIJA LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJOS VRUBLEVSKIŲ BIBLIOTEKOS VILNIUJE RINKINIUOSE¹

Biblijos teksto perteikimo istorija Vakarų kultūroje kelia didelį susidomėjimą. Viduramžiais Vakarų Bažnyčios kalba buvo lotynų, tačiau ji nepriklausė pirminėms biblinėms kalboms. Taigi Šventasis Raštas į lotynų kalbą buvo verčiamas iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų. Dauguma jo vertėjų liko anonimais. Ankstyvieji Biblijos knygų vertimai į lotynų kalbą, moksle apibendrintai vadinami *Vetus Latina*, yra labai nevienodos kokybės ir proveniencijos. Svarbiausias iš Biblijos vertimų į lotynų kalbą vis dėlto pasirodė esantis šv. Jeronimo iš Stridono atliktas vertimas (tiesą sakant, tai buvo ne tiek originalus vertimas kiek kruopšti ankstesnių vertimų redakcija). *Vulgata* vadinamas šv. Jeronimo Biblijos tekstas neabejotinai yra tobuliausias iš visų anuometinių, tačiau vėlyvosios antikos laikais Bažnyčios niekada nebuvo paskelbtas vieninteliu privalomu. Be to, jis neapėmė visų katalikiškajam kanonui priklausančių knygų, nes šv. Jeronimo atlikti lyginamieji tyrimai atvedė jį prie įsitikinimo, jog septynios knygos, šiandien vadinamos deuterokanoninėmis, yra ne tokios pat svarbios kaip likusios. Kitos nuomonės buvo šv. Augustinas. Savo požiūrį į Biblijos kanoną, taip pat preciziškai išvardijęs knygas, jis išdėstė veikale „*De doctrina christiana*“², kuris padarė didelę įtaką tolesnei katalikiškosios teologijos raidai. Tad vėlesni perrašinėtojai, dažniausiai menkai su biblistų diskusijų subtilybėmis

¹ Sutrumpinta šio straipsnio versija lenkų kalba paskelbta: J. S o s z y Ń s k i, Biblia paryska w rękopisic F22–98 wileńskiej Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, *Szlachta polska i jej dziedzictwo. Księga na 65 lat Prof. dr. hab. Jana Dziegielewskiego*, Warszawa, 2013, s. 63–74.

² *De doct. christ.*, II, 8.

susipažinę asmenys, kad sudarytų šv. Augustino mokymą atitinkantį visą Šventojo Rašto knygų kanoną, prie *Vulgatos* pridėdavo deuterokanonines knygas iš ankstesnių vertimų.

Aptariant Biblijos istoriją ankstyvaisiais viduramžiais reikia atsiminti, kad vėlyvojoje antikoje ir ankstyvaisiais viduramžiais dėl techninių ir ekonominių priežasčių viso Šventojo Rašto sutalpinimas viename tome, tai yra vadinamųjų bibliinių pandektų sudarymas, buvo labai retas. Dažniausiai Biblija dauginta pavienėmis knygomis arba kelių knygų grupėmis. Šventojo Rašto sudėties visuma ir knygų tvarka kopijuojant praktinio vaidmens neatliko, tai buvo veikiau teologiniams svarstymams priklausančios problemos. Biblijos teksto perteikimui daug įtakos turėjo civilizacinis nuosmukis po Romos imperijos žlugimo. Išvystytų valstybinių struktūrų griūtis ir dramatiškas kultūrinių mainų sumenkimas sąlygojo pragmatiškosios raštijos apmirimą: raštas ir knyga iš esmės apsiribojo pagrindinėmis funkcijomis, o knygų rinkiniai buvo sunaikinti. Bažnyčia negalėjo funkcionuoti be rašto ir knygos, todėl ji santykinai geriausiai apsisaugojo nuo civilizacinio nuopuolio, tačiau vis tiek jos funkcionavimas VI–VIII a. niekuo nepriminė ankstesnių amžių. Biblijos dauginimą kultūrinis nuosmukis paveikė dar ir tuo, jog tapo sunku gauti gerų kopijavimui tinkamų šaltinių (turimos omenyje *Vulgatos* knygos). Dėl to perrašinėta tai, kas buvo prieinama, o tai akivaizdžiai veikė kokybę, nes dauginami Šventojo Rašto tekstai vis labiau skyrėsi nuo *Vulgatos*. Todėl nuorašais sklidę Biblijos knygų tekstai tarp savęs labai skyrėsi, nes vienodomis teisėmis buvo dauginami (neretai suplakant tame pačiame rankraštyje) ir vertimai iš šv. Jeronimo *Vulgatos* (beje, šv. Jeronimas *Psalmes* išvertė du kartus), ir ankstesnieji vertimai (*Vetus Latina*). Prie to pridėjus faktą, jog dėl fizinio sunykimo trūkstamą kurios nors *Vulgatos* knygos tekstą sugebėta papildyti iš kito vertimo (arba atvirkščiai), suvoksime, kokia sumaištis perteikiant Biblijos tekstą įsivyravo ankstyvaisiais viduramžiais.

Aptarta padėtis kėlė nerimą mokslininkams. Garsiems to meto protams nebuvo paslaptis, kad plitę Šventojo Rašto nuorašai yra netinkamos kokybės. Dėl to jau Karolingų epochoje buvo pirmųjų bandymų apvalyti Biblijos tekstą nuo perrašant atsiradusių klaidų (pvz., dėl neteisingo perskaitymo, teksto praleidimų). Tokią veiklą globojo apsišvietę imperatoriai Karolis Didysis ir Liudvikas Pamaldusis. Tačiau, kai dėl vidaus ir išorės veiksnių Frankų imperija pradėjo klibėti, tie darbai liovėsi ir tik XII–XIII a. Paryžiuje visiškai kitomis sąlygomis ir dėl visai kitokių motyvų dėta daug pastangų ir daug padaryta taisant, t. y. vienodinant Biblijos tekstą.

Nuo tada, kai XIX a. pabaigoje prancūzų mokslininkas Jean'as Pierre'as Paulin'as Martin'as išdėstė savo požiūrį į Šventojo Rašto istoriją viduramžiais³, tapo įprasta pas-

³ J. P. P. M a r t i n, Le Vulgate latine au XIIIe siècle d'après Roger Bacon, *Le Muséon*, t. 7, 1888, p. 88–107, 169–196, 278–291, 381–393; taip pat žr. J. P. P. M a r t i n, Le texte parisien de la Vulgate latine, ten pat, t. 8, 1889, p. 444–466; J. P. P. M a r t i n, Le texte parisien de la Vulgate latine, ten pat, t. 9, 1890, p. 55–70, 301–316.

kui jį kartoti, kad universitetų epochos pradžioje Paryžiaus mokslininkai parengė oficialią Biblijos versiją, kuri buvo dauginama vadovaujant prie tos aukštosios mokyklos dirbusiems knygininkams ir ilgainiui jeigu ne visiškai išstūmė iš vartojimo ankstesnes tekstines versijas, tai bent pradėjo vyrėti perteikiant Biblijos tekstą. Ši nauja Biblijos atmaina pavadinta *Paryžiaus Biblija*. Nuo Martino laikų vykdyti tyrimai, jei visiškai ir neatmetė jo požiūrio, tai padarė svarbių pataisų⁴. Ir nors šiandien apie Paryžiaus Bibliją žinome daug daugiau nei prieš šimtą metų – pavyzdžiui, tiriant jos genezę buvo išskirta tarpinė stadija, apibrėžta terminu *protoparyžiaus Biblija* – vis dėlto turime nuolankiai pripažinti, kad teksto tradicijos problema dar nėra galutinai išaiškinta ir kad būtini tolesni tyrimai, o ypač svarbu atsižvelgti į aptinkamus naujus, iki šiol neužfiksuotus egzempliorius. Šiai kategorijai reikia priskirti Vilniuje, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomą nepaprastai įdomų rankraštį, kurio signatūra F22–98⁵. Tačiau pavidalas, kuriuo išliko šis paminklas, neleidžia iš karto vienareikšmiškai nustatyti, ar tai yra klasikinės Paryžiaus Biblijos pavyzdys, ką patvirtintų vienatomiškumas ir puošyba, ar galbūt tai ankstyvesnė jos forma, vadinamoji *protoparyžiaus* – tai rodytų tokių tekstų kaip Euzebijaus kanonų lentelių buvimas. Šio straipsnio tikslas – išspręsti minėtą dilemą. Šio straipsnio tikslas – išspręsti minėtą dilemą, reikalauja gilesnės rankraščio analizės ir glausto komentaro.

Pradėsime nuo paties termino – *Paryžiaus Biblija*. Naujausioje istoriografijoje tapo įprasta juo apibrėžti lotyniškojo Šventojo Rašto tekstinę tipą ir tam tikrus formaliuosius bei turinio elementus, atsirandančius perteikiant tekstą. Čia nekalbama apie konkrečią rankraščio formą, jo formatą, puošybą ir pan.; taip pat neturime omenyje konkretaus, nustatyto ir nesikeičiančio Biblijos knygų tekstų korpuso, nes atskiros detalės knygų tekstuose ir toliau lygiai kaip dėl filologinių, lyginamųjų ir istorinių tyrimų buvo tobulinamos, taip ir gadinamos netobulai perteikiant rankraštį. Paties Paryžiaus Biblijos teksto istorija, beje, vis dar yra silpniausiai ištirta, daugiau žinome apie jos genezę ir paplitimo pradžią, o daugiausia – apie jos pavidalus iš meno istorijos pusės.

Paryžiaus Biblijos tekstas neturėjo jokio oficialaus rango. Paprasčiausiai tai buvo XII–XIII a. sandūroje Paryžiuje prieinamas Šventojo Rašto tekstas, kurį profesionalūs kopijuotojai daugino komerciniais tikslais. Jo sudėties genezės reikia ieškoti XII a. Paryžiuje ir Šiaurės Prancūzijoje vykdytose Šventojo Rašto studijose, o ypač tada privalomo

⁴Dabartinė žinių apie *Paryžiaus Bibliją* būklė pateikta: L. Light, *The Thirteenth Century and the Paris Bible, The New Cambridge History of the Bible*, Vol. 2: *From 600 to 1450*, ed. R. Marsden and E. A. Matter, Cambridge, 2012 (toliau – *NCHB2*), p. 380–391; taip pat verta susipažinti su tos pačios autorės labai populiaria sinteze: L. Light, *The Bible and the Individual: The Thirteenth-Century Paris Bible, The Practice of the Bible in the Middle Ages: Production, Reception, and Performance in Western Christianity*, eds. S. Boynton and D. J. Reily, New York, 2011, p. 228–246.

⁵Kodeksas priklauso Vilniaus viešosios bibliotekos rankraščių fondų likučiams F22.

bibliinio komentaro arba *biblinės glosos* susiformavime. *Glosa* buvo paaiškinimų ir interpretacijų rinkinys – pastabų forma, užrašytas konkrečių Šventojo Rrašto knygų paraštėse ir tarp eilučių, palaipsniui susiklostęs maždaug iki XII a. vidurio⁶. Didelis jos populiarumas prisidėjo prie tam tikros tada dar labai nenusistovėjusios Biblijos teksto unifikacijos. Kuriant protoparyžiaus Bibliją (1200–1230 m.) buvo atsižvelgta ir į Biblijos tyrimui atsidedusių mokslininkų bei tų, kurie ją naudojo kasdienėje ganytojiškoje veikloje, reikalavimus. Pirmiausia tai pasireiškė sudedant visą Biblijos tekstą viename tome, kurio matmenys buvo tiek apriboti, kad tapo lengva juo naudotis, taip pat pernešti iš vietos į vietą. Buvo įvesta nauja vientisa knygų su pastoviu prologų rinkiniu tvarka bei dėtos pastangos populiarinti vienuodą (vienodą) knygų suskirstymo į skyrius sistemą, vadinamą *langtoniška*. Atliekant šiuos darbus, nors jų rezultatas atsidūrė komercinio pobūdžio raštininkų dirbtuvėse, Paryžiaus teologai vis dėlto taip pat turėjo dalyvauti.

Kitas etapas, vykęs apie 1230 m. ir atvedęs į Paryžiaus Biblijos susiformavimą, apėmė nedidelius prologų pokyčius, nuoseklų iki tol naudotų skyrių sąrašų bei įvairių ankstesnių jų suskirstymų pakeitimą nauju, vadinamuoju *langtoniškuoju*, taip pat naujo pridėtinių tekstų rinkinio įtvirtinimą. Taip pat buvo pašalintos ligi tol dažnai prie Biblijos knygų buvusios Euzebijaus kanonų lentelės⁷, o jų vietoje įvestas abėcėlinis Biblijos tekste esančių vardų kartu su jų reikšmės paaiškinimu sąrašas, kuris buvo pavadintas *Interpretationes nominum Hebraicorum*. Seniausi išlikę rankraščiai vis dėlto neleidžia visų nuopelnų šioje srityje priskirti vien Paryžiui; buvo atskleisti pėdsakai, kreipiantys žvilgsnį į Angliją⁸. Dar daugiau, nustatyta, kad šiame procese Paryžiaus universitetas kaip institucija nedalyvavo. Ši aukštoji mokykla niekada nepaskelbė jokio akto, kuris koku nors būdu būtų sankcionavęs Paryžiaus Biblijos naudojimą tarp savo magistrų ir studentų. Literatūroje pateiktos tezės apie jos dauginimą *pecia* (arba *pecie*) sistema (prižiūrėtoje aukštosios mokyklos vadovybės) yra itin diskutuotinos, joms reikia daugiau įrodymų. Nepaisant to, reikia pripažinti, kad Paryžiaus moks-

⁶ Biblinės glosos atsiradimas ir raida yra nepaprastai kompliktuotas procesas ir iki šiol, nepaisant daugelio tyrėjų ir gausių centrų pastangų, yra tik ribotai iširtas. Tai, kokia sudėtinga ši tyrimo tema, geriausiai liudija faktas, kad *Glossa ordinaria* visuminį, aprėpiantį visas Biblijos knygas, kritinį leidimą turi tik *Giesmių giesmė* (*Glossa ordinaria, Pars 22, Canticum Canticorum (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis 170)*, ed. M. Dove, Turnholt, 1997. Išsamiausias ir atsižvelgiantis į naujausius tyrimus Biblinės glosos atsiradimo problematikos visumos aptarimas (be meno istorijai priklausančių klausimų) pateiktas monografijoje: L. S m i t h, *The Glossa ordinaria. The Making of a Medieval Bible Commentary*, Leiden–Boston, 2009.

⁷ Tai buvo pagalbinė keturių evangelijų tekstų lyginimo priemonė, sukurta IV a. pirmoje pusėje, vadovaujant asmeniškai Euzebijui iš Cezarėjos; palyg. C. N o r d e n f a l k, *Die Spätantiken Kanontafeln. Kunstgeschichtliche Studien über die eusebianische Evangelien–Konkordanz in den vier ersten Jahrhunderten ihrer Geschichte*, Göteborg, 1938.

⁸ L. L i g h t, *French Bibles c. 1200–30: A new look at the origin of the Paris Bible*, *The Early Medieval Bible: Its Production, Decoration and Use*, ed. R. Gameson, Cambridge University Press, 1994, p. 172–173.

lininkai neabejotinai prisidėjo prie Paryžiaus Biblijos platinimo (sklaidos), bent jau ją įsigydami, remdamiesi *langtoniškuoju* knygų suskirstymu ir populiarindami tarp studentų. Vis dėlto pagrindinį vaidmenį platinant Paryžiaus Bibliją atliko Paryžiuje veikę pasauliečiai knygų dirbėjai. Tai buvo komercinis produktas, sukurtas reaguojant į konkrečią paklausą rinkoje.

Trumpai pakartojant ankstesnius svarstymus, reikia konstatuoti, kad šiandien terminu Paryžiaus Biblija apibrėžiamame nuo XIII a. antrojo ketvirčio Paryžiuje, o vėliau ir kituose centruose dideliais kiekiais dauginotos Biblijos tipą. Tai yra rankraščių tipas su bendrais tam tikrais būdingais požymiais, kurie, pasak amerikiečių istorikės Lauros Light, pagrindinio šios srities autoriteto, apima šiuos sandus: 1) visos Biblijos sutalpinimą viename tome, 2) pastovią knygų tvarką, 3) pastovų prie jų pridėtų 64 prologų rinkinį, 4) vidinį knygų struktūravimą jas dalijant į skyrius, 5) ligtolinio pridėtinių tekstų rinkinio pakeitimą vieninteliu – *Interpretationes nominum Hebraicorum*⁹. Dar daugiau, tipinei Biblijai yra būdingas tam tikras specifinis puošimo būdas, santūrus išraiška ir labai elegantiškas. Reikia pabrėžti, kad tas suvienodinimas buvo toli nuo to, ką šiandien suprantame kaip unifikaciją. Faktiškai prieš vartojant kurį nors iš pirmiau minėtų žodžių *pastovus* ir *nustatytas* reikėtų pridėti išlygą „santykinai“.

Anksčiau aptarto paryžietiško „norminimo“ įtaka buvo reikšminga tolesniam *Vulgatos* teksto likimui. Paryžiaus Biblija yra besąlygiškai pripažįstama proceso, kurio metu Šventasis Raštas tapo tokio pavidalo, kuriuo šiandieną jis visuotinai prieinamas, pradžia. Pagrindinė jos poveikio priežastis buvo jos „masiškumas“, t. y. kaip rankraštinio perteikimo sąlygoms milžiniškas pagamintų egzempliorių skaičius¹⁰. Vis dėlto, nors nuo XIII a. pradžios Paryžiaus Biblija palaipsniui dominavo vis plačiau, lokalinis Šventojo Rašto kopijavimas išliko kaip ir anksčiau, o perrašinėtojai, ypač labiau nuo tuometinių mokslo centrų nutolusiuose kraštuose, dauginavo tuos egzempliorius, kurie buvo jiems prieinami¹¹. Pačiame Paryžiuje taip pat vis dar gamintos Biblijos su glosomis bei miniatiūrinės Biblijos. Tai buvo kiti Šventojo Rašto teksto tipai. Tikros standartizacijos pradžią reikia sieti tik su XVI–XVII a. sandūra ir *Clementina vulgata*; betgi tuo laiku Europa jau buvo padalyta į katalikiškąją ir protestantiškąją.

Pereikime prie rankraščio F22–98. Tai 524 lapų pergamentinė knyga, lapų matmenys 22,4x15,8 cm. Viduramžių įrišimas neišliko; dabartinis – veikiausiai XIX a. puošybinės knygrišystės pavyzdys. Tomas įrištas į mėlynos spalvos audiniu (puošniu aksomu) aprauktas lenteles, aptaisytas geltono metalo (žalvario, t. y. vario ir

⁹ Ten pat, p. 155, 156.

¹⁰ Robertas Branneris savo studijoje (R. Branner, *Manuscript Painting in Paris During the Reign of Saint Louis: A Study of Styles*, University of California Press, 1977), nepriskirdamas sau nuopelno, kad atliko išsamią šaltinių analizę, suskaičiuoja daugiau nei šimtą kopijų, atsiradusių (pagamintų) iki 1250 m.

¹¹ Plg. F. Van Liere, *The Latin Bible, c. 900 to the Council of Trent, 1546*, *NCHB2*, p. 103–107.

cinko lydinys su nedidele geležies priemaiša) apkaustais¹². Perrišant knygos blokas buvo apipjautas suteikiant naujus dydžius, dėl to buvo pašalinti ne tik veikiausiai iš pradžių apatinėse parašėse buvę kustodai ir reklamantės, bet ir kai kurių filigranų, puošiančių inicialus bei kolontitulus, apačios. Veikiausiai tuo laiku atliktas priešlapių ir knygos bloko lapų auksavimas. Perrišant buvo pridėtas nevientisas *priešlapis*. Prie kietviršio vidinės pusės priklijuota jo dalis yra popierinis lapas, o apsauginio lapo vaidmenį atliekanti jo antroji dalis pergamentinė (l. 1). Taip pat pridėtas popierinis apatinis priešlapis (*bifolium*), atstojantis apatinį apsauginį lapą (lapas neskaičiuotinas) ir apatinį priklijuojamą lapą.

Knygai panaudota rašymo medžiaga – aukštos kokybės pergamentas. Jis taip išdirbtas, kad kartais yra nelengva kailio pusę atskirti nuo mėsos pusės. Kruopštumą gaminant pergamentą bei itin gerą jo kokybę taip pat liudija nedidelis jame pasitaikančių skylių ir susivimų skaičius.

Knygos blokas rodo aukštą dirbtuvės, kurioje buvo pagamintas, profesionalumą. Kodeksas sudarytas iš trisdešimt keturių taisyklingos okterniono struktūros sąsiuviniių (8+8). Netaisyklingi tik sąsiuviniai nr. 30 (3+3; l. 466–471) ir nr. 33 (5+5; l. 504–513). Paskutinio sąsiuvinio struktūra (nr. 34; l. 514–524) liko nenustatyta, nes knyga yra taip kietai susiūta, kad preciziškai tiriant grėse pakenkti rankraščiui. Prie sąsiuviniių struktūros netaisyklingumo problemos grįšime atitinkamoje vietoje¹³.

Aptariamo rankraščio puošyba atrodo tipinė Paryžiaus Biblijai. Jame atskiros knygos pradėtos aukso, žydros ir raudonos spalvos filigraniniais inicialais bei raudonais ir žydrais inicialiukais (taip pat papuoštais filigranais), pakaičiui nupieštais atskirų skyrių pradžioje. Kur ne kur buvo paliktos tuščios vietos – jos dėl mums nežinomų priežasčių nebuvo užpildytos puošniais inicialais¹⁴.

Dėl knygos perrišimo XIX a. buvo prarasta dauguma galimų proveniencinių įrašų ir šiandien sunku ką nors pasakyti ankstesnės rankraščio istorijos tema¹⁵. Pirmojo priešlapio viduryje randame tik dominikonų konvento Gardine, apie kurį žinome, kad veikė nuo XVII a. ketvirtojo dešimtmečio, ekslibrisą. Kur buvo padarytas erudicinio pobūdžio įrašas, išlikęs lape 524v., veikiausiai visam laikui liks paslaptimi.

¹² Kodekso viršelio audinio, apkaustų ir kitų puošybinių detalių bei priešlapių ir lapų kraštų auksavimo tyrimus atliko Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Vilniuje Dokumentų konservavimo ir restauravimo skyriaus II kategorijos restauravimo technologė Aušra Čiuladienė.

¹³ Plg. p. 17.

¹⁴ Psalmių pradžioje nr. 1, 26, 38, 51, 67, 69, 85.

¹⁵ Gali būti, kad perrišant buvo pasinaudota pirminio įrišimo elementais, juos pritaikant prie naujos formos. Tai suteikia vilties, kad po puošniu audiniu rasime viduramžines lenteles, o ant jų proveniencinių įrašų. Tokios galimybės negalime atmesti, tačiau iki didelės restauratorių intervencijos (įsikišimo) nėra būdų patikrinti šią hipotezę.

Panagrinėkime analizuojamo kodekso turinį. Anksčiau buvo išvardyti Lauros Light suformuluoti penki Paryžiaus Biblijai būdingi požymiai. Tad palyginkime su jais aptariamą kodeksą.

Pirmasis skelbia, kad Paryžiaus Biblija yra vienatomė. Ši sąlyga yra įvykdyta: kodeksas F22–98 – tai vadinamasis pandektas, arba visas Biblijos tekstas, sudėtas į vieną tomą.

Antrą ir trečią požymius, tai yra knygų tvarką ir prie jų pridėtus prologus tikslinga nagrinėti kartu, dar apimant ir pridėtinių tekstų sąrašą, nes visa tai drauge sudaro nuodugnų kodekso turinio sąrašą (registrą). Betgi pradėkime nuo paaiškinimo, kodėl knygų tvarka ir prologų parinkimas yra taip svarbu.

Viduramžiais Biblijų perrašinėtojai nesinaudojo vienu nustatytu tekstų eiliškumo Šventajame Rašte pavyzdžiu. Samuelis Bergeris išskyrė net 212 tokių kompozicijų, iš kurių dauguma yra datuojamos ankstyvaisiais viduramžiais¹⁶. Jų analizė ir pažinimas padeda išsiaiškinti Šventojo Rašto teksto perteikimo kelius. Paryžiaus Biblijai, priešingai, būdinga gana pastovi tvarka, nukrypimai nuo jos užfiksuoti, tačiau jie yra veikiau išimtytys nei taisyklė. Prologų atveju situacija atrodo panašiai. Tradicija pridėti trumpus įvadás, palengvinančius Šventojo Rašto atskirų knygų supratimą, siekia vėlyvosios antikos ir šv. Jeronimo, vertėjo bei egzegeto, veiklos laikus; kai kuriais atvejais yra dar ankstyvesnė. Tų tekstų parinkimas ankstyvaisiais viduramžiais buvo labai įvairus, o kiekis milžiniškas. Literatūroje užfiksuota daugiau kaip pusė tūkstančio skirtingų prologų¹⁷; tolesni tyrimai veikiausiai tą sąrašą dar padidins. Taigi Paryžiaus Biblija, įvedus 64 nuolatinųjų prologų rinkinį, šiuo požiūriu nulėmė toli siekiantį stabilumą (pastovumą).

Pažvelkime į rankraščio F22–98 turinį¹⁸:

l. 2r–4v *Epistula sancti Ieronimi ad Paulinum* [S. 284]

l. 4v–5r *Prologus in libro Genesis* [S. 285]

l. 5r–24r Gn

l. 24r–39v Ex

l. 40r–50v Lv

l. 50v–65r Nm

l. 65r–78r Dt

l. 78r–78v *Prologus super librum Iosue* [S. 311]

l. 78v–87v Ios

¹⁶ S. B e r g e r, *Histoire de la Vulgate pendant les premiers siècles du moyen âge*, Nancy, 1893, p. 331–339.

¹⁷ Incipitai sugretinti: Fr. S t e g m ü l l e r, *Repertorium Biblicum Medii Aevi*, t. I–XI, Madrid, 1950–1980 [skaitmeninis leidimas: <<http://www.repbib.uni-trier.de/cgi-bin/rebihome.tcl>>].

¹⁸ Biblijos knygų pavadinimai pateikti standartiniais trumpiniais. Kursyvu yra išskirti rankraštyje esantys pridėtinių raštų pavadinimai. Tais atvejais, kai tekste stinga pavadinimo, buvo įvesti bendrai priimti lotyniški pavadinimai arba aprašymas lenkų kalba. Santrumpa „S“ nukreipia į Stegmüllerio *Repertorium* (plg. nuoroda 17).

- l. 87v–96v Idc
- l. 96v–98r Rt
- l. 98r–98v *Prologus in primo libro regnum* [S. 323]
- l. 98v–111r 1Sm
- l. 111r–121v 2Sm
- l. 121v–133v 1Rg
- l. 133v–145v 2Rg
- l. 145v *Prologus in libro Paralipomenon* [S. 328]
- l. 145v–156v 1Par
- l. 156v *Prologus in secundo libro Paralipomenon* [S. 327]
- l. 156v–170r 2Par
- l. 170r–170v *Prologus in libro Esdre* [S. 330]
- l. 170v–174r Esr
- l. 174v–179v Neh (*Liber secundus Esdre*)
- l. 170v–185r *Tercius liber Esdre*
- l. 185r *Prologus super Tobiam* [S. 332]
- l. 185r–188v Tob
- l. 188v–189r *Prologus Iudith* [S. 335]
- l. 189r–193v Idt
- l. 193v *Prologus Hester* [S. 341+]
- l. 193v–198v Est.
- l. 198v–199r *Prologus super Iob* [S. 344]
- l. 199r *Alius prologus* [S. 357]
- l. 199r–208v Iob
- l. 208v–232r Ps
- l. 232r *Prologus super Proverbia* [S. 457]
- l. 232r–240v Pr
- l. 240v–241r *Prologus in libro Ecclesiastes* [S. 462]
- l. 241r–243v Ecl
- l. 243v–245r Ct
- l. 245r *Prologus in libro Sapientie* [S. 468]
- l. 245r–251r Sap
- l. 251r *Prologus Libri Ecclesiastici*
- l. 251r–266v Sir
- l. 266v–267r *Prologus in libro Ysaie prophete* [S.482]
- l. 267r–285v Is
- l. 285v *Prologus in Ieremiam prophetam* [S. 487]
- l. 285v–307r Ir

- l. 307v–309r Lam
- l. 309r *Oratio Ieremie*
- l. 309r *Prologus in libro Baruch* [S. 491]
- l. 309r–311v Bar
- l. 311v–312r *Prologus Ezechielis* [S. 492]
- l. 311v–331r Ez
- l. 331r–391v *Prologus in Danielelem* [S. 494]
- l. 331r–339v Dn
- l. 339v *Prologus XII prophetarum* [S. 500]
- l. 339v *Alius prologus* [S. 507]
- l. 339v–342r Os
- l. 341r–342v *Prologus Iohel* [S. 511]
- l. 342v *Alius prologus* [S. 510]
- l. 342v–343v Ioel
- l. 343v *Prologus Amos* [S. 515]
- l. 343v *Alius prologus* [S. 512]
- l. 343v–344r *Alius prologus* [S. 513]
- l. 344r–346r Am
- l. 346r *Prologus Abdie prophete* [S. 519]
- l. 346r–346v Abd
- l. 346v *Prologus in Iona propheta* [S. 524]
- l. 346v *Alius prologus* [S. 521]
- l. 346v–347v Ion
- l. 347v *Prologus Michee prophete* [S. 526]
- l. 347v–349r Mch
- l. 349r *Prologus Naum prophete* [S. 528]
- l. 349r–349v Nah
- l. 349v *Prologus Abachuch prophete* [S. 531]
- l. 349v–351r Hab
- l. 351r *Prologus Sophonie prophete* [S. 534]
- l. 351r–352r Soph
- l. 352r–352v *Prologus in libro Aggeo* [S. 538]
- l. 353v–352r Agg
- l. 353r *Prologus in libro Zacharie* [S. 539]
- l. 353r–356r Zach
- l. 356r–356v *Prologus in Malachia* [S. 534]
- l. 356v–357r Mal
- l. 357r–357v *Prologus in libro Machabeorum primo* [S. 547]

- l. 357v *Alius Prologus* [S. 553]
- l. 357v *Item prologus alius* [S. 551]
- l. 357v–369r 1McC
- l. 369v–377r 2McC
- l. 377r [S. 590]
- l. 377r–377v *Alius prologus* [S. 589]
- l. 377v–388v Mt
- l. 388v–389r *Prologus Marchi Euangeliste* [S. 607]
- l. 389r–409v Mc
- l. 396v *Prologus Luce Evangeliste*
- l. 396v *Prologus super Lucam* [S. 620]
- l. 396v–409v Lc
- l. 409v *Prologus Iohannis Evangeliste* [S. 624]
- l. 409v–419v Io
- l. 419v *Prologus in Epistola ad Romanos* [S. 677]
- l. 419v–424v Rom
- l. 424v *Prologus ad Corinthos* [S. 685]
- l. 424v–429v 1Cor
- l. 429v *Prologus in secunda ad Corinthos* [S. 699]
- l. 429v–432v 2Cor
- l. 432v *Prologus ad Galatas* [S. 707]
- l. 432v–434r Gal
- l. 434r *Prologus ad Ephesos* [S. 715]
- l. 434r–436r Eph
- l. 436r *Prologus ad Philippenses* [S. 728]
- l. 436r–437r Phlp
- l. 437r *Prologus ad Colosenses* [S. 736]
- l. 437r–438r Col
- l. 438r *Prologus ad Thesallonicenses* [S. 747]
- l. 438r–439v 1Thes
- l. 439v *Prologus in secunda ad Thesallonicenses* [S. 752]
- l. 439v–440r 2Thes
- l. 440r *Prologus ad Timotheum* [S. 765]
- l. 440r–441r 1Tim
- l. 441r *Prologus in secunda ad Thimoteum* [S. 772]
- l. 441r–442r 2Tim
- l. 442r *Prologus ad Titum* [S. 780]
- l. 442r–442v Tit

- l. 442v *Prologus ad Philemonum* [S. 783]
- l. 442v–443r Phlm
- l. 443r *Prologus ad Hebreos*
- l. 443r–446v Hrb
- l. 446v *Prologus in Actibus Apostolorum* [S. 793]
- l. 446v–459v Act
- l. 459v *Prologus in epistulis canonicis* [S. 809]
- l. 459v–461r Iac
- l. 461r–462r 1Ptr
- l. 462r–463r 2Ptr
- l. 463r–464r 1Io
- l. 464r 2Io
- l. 464r–464v 3Io
- l. 464v Iud
- l. 464v–465r *Prologus in Apocalipsi Iohannis* [S. 839]
- l. 465r–471v Apc
- l. 472r–513r Interpretationes nominum Hebraicorum
- l. 514r–517v: Biblijos skaitinių sąrašas pagal bažnytinį kalendorių.
- l. 518r–521r Canones super quatuor evangeliarum
- l. 521r–524r Themata
- l. 524v Įrašas apie rankraštį (rankraščio anotacija) (XVII a. ranka).

Aukščiau pateikto turinio sąrašo lyginimas su Paryžiaus Biblijos sudėtimi¹⁹ parodo tam tikrus skirtumus. Rankraštyje F22–98 neaptinkame trijų prologų: *Rursum* (S. 343), *Recordare* (S. nėra) bei *Hebrei* (S. 517). Tačiau pridėtas prologas *In primis decendum est* (S. 793), einantis prieš Laišką hebrajams (Laišką žydams). Be to, pakeista Luko evangelijos prologų seka: *Lucas Syrus* (S. 620) ir *Quoniam quidem* (S. nėra)²⁰. Paskutinis skirtumas yra penktosios Jeronimo raudos (Lam 5,1–22) išskyrimas į atskirą knygą, pavadintą *Oratio Jeremie*, viduramžių biblijose tai nebuvo retenybė.

Šioje vietoje taip pat verta pridurti, kad šeši prologai – *Memini me* (S. 462) – Koheleto (Ekleziasto) knygai, *Hic Amos propheta* (S. 513) – Amoso knygai, *Cum sim propus* (S. 547) ir *Memini me* (S. 553) – Makabėjų knygoms bei *Matheus cum primo* (S. 589) –

¹⁹ Paryžiaus Biblijos struktūra buvo nustatyta remiantis L. Light, *French Bibles c. 1200–30...*, p. 155–156, bei R. Branner, *Manuscript Painting...*, Appendix I, p. 154–155.

²⁰ Siracho (Siracido) knygos ir prologo *Multorum nobis* (S. 26) sekos pokytį reikia pripažinti kaip R. Brannerio apsirikimą nustatant Paryžiaus Biblijos sudėties eiliškumą, nes yra logiška, kad prologas būtų prieš tekstą, į kurį įveda.

Mato Evangelijai ir *Omnes qui pie* (S. 839) – Apokalipsės knygai – pirmą kartą Biblijoje pasirodė XIII a.²¹ Rankraštyje F22–98 visus šešis randame atitinkamose vietose.

Poreikis Biblijos knygas suskirstyti į mažesnius vienetus – skyrius, kad fragmentas būtų lengviau randamas, pavyzdžiui, liturginiais tikslais arba prirėmus Šventojo Rašto autoritetu – atsirado jau vėlyvojoje antikoje. Jau anuomet atsirado pirmieji biblinių tekstų padalijimai į skyrius; ne kitaip buvo ir vėlesniais amžiais. Kad būtų lengviau jomis naudotis, kiekvienos biblinės knygos pradžioje buvo pridėtas skyrių sąrašas. Tie suskirstymai nebuvo sankcionuoti nieku kitu, tik kopijuotojo, kuris pagal turimą egzempliorių perrašinėjo konkrečią knygą, sprendimu. Jie perteikiant Bibliją funkcionavo net iki XII a. antrosios pusės, kai gerai nežinomomis aplinkybėmis, veikiausiai Paryžiaus universiteto aplinkoje, nežinomas mums biblistas atliko suskirstymą, kuris su nedideliais pakeitimais funkcionuoja iki šių dienų. Ilgą laiką moksle šis suskirstymas buvo priskiriamas Steponui Langtonui (apie 1150–1228 m.), Paryžiaus teologui, užėmusiam aukštą kardinolo ir Kenterberio arkivyskupo Anglijoje pareigą. Vis dėlto pastaraisiais metais atlikti rankraščių tyrimai rodo, jog iš tiesų šis suskirstymas atliktas dar seniau. Taigi Langtonas galėjo būti ne jo pradininkas, bet propaguotojas, dėl to jo pavardė visam laikui susisiejo su Biblijos knygų skyriais. Dėl šios priežasties šiandien jau nekalbame apie Langtono atliktą suskirstymą, tik apie vadinamąjį *langtoniškąjį* suskirstymą. Galbūt tolesni tyrimai šį klausimą nušvies detaliau²².

Langtoniškasis suskirstymas pasirodė *protoparyžiaus* Biblijose, tačiau jose nuosekliai netaikytas: *Protoparyžiaus* Biblijose *langtoniškasis* suskirstymas vienodai dažnai taikomas kaip ir kiti. Jose taip pat yra skyrių sąrašai (registrai). Tik tikroje Paryžiaus Biblijoje *langtoniškasis* suskirstymas tapo vieninteliu privalomu ir dėl šios standartizacijos knygų pradžioje nustota dėti skyrių registrus (sąrašus). Mūsų analizuotoje Biblijoje F22–98 nuosekliai taikomas *langtoniškasis* suskirstymas. Joje taip pat nerandame skyrių sąrašų.

Kaip buvo pabrėžta anksčiau, Paryžiaus Biblijos sudėtis buvo gana pastovi ir apsiribojo Biblijos knygomis su prologais bei *Hebrajiškų vardu aiškinimu*. Pastarąjį tekstą rankraštyje F22–98 randame l. 472r–513r. Taigi, kaip matyti, aptariamasis manuskriptas atitinka beveik visus kriterijus, kad būtų priskirtas Paryžiaus Biblijų kategorijai. Tačiau kaip paaiškinti anksčiau pateiktame turinyje trijų paskutinių pozicijų buvimą: *Euzebijaus kanonų lenteles*, Biblijos skaitinių sąrašą ir pamokslų temas, esančias l. 514–524? Šioje vietoje reikia atkreipti dėmesį į raštą, puošybą bei kodikologinius požymius.

Rankraštis F22–98, nepriklausomai nuo to, ar tai Paryžiaus, ar *protoparyžiaus* Biblija, yra itin profesionalios Paryžiaus dirbtuvės produktas – tai liudija konstrukcinis, puo-

²¹ L. Light, *French Bibles c. 1200–30...*, p. 164.

²² Plg. Fr. Van Liere, *The Latin Bible*, p. 104, nuoroda 43.

šybos ir rašto vientisumas. Analizuodami šiuos požymius turime pažymėti, kad paleografiniu požiūriu ryškus pokytis įvyksta l. 514. Tai yra kartu su 513 lapu baigiasi ankstesnis puošybinis rankraščio vientisumas. Vis dėlto galutinius įrodymus suteikia kodikologinė analizė. Kaip jau anksčiau teigta, rankraščio sąsiuvinų struktūra yra itin taisyklinga²³. Vienas ternionas (3+3) apima 466–471 lapus, tai reiškia yra Biblijos teksto pabaigoje, o vienintelis kvinternionas (5+5) – 504–513 lapus, arba yra *Hebrajiškų vardu aiškinimo* pabaigoje – taigi konstrukcijos vientisumas suardytas tik paskutiniame sąsiuvinyje; turint omenyje, jog tai kūrinio pabaiga.

Paskutiniai 11 rankraščio lapų yra kietai susiūti, tad neįmanoma nustatyti, kaip jie buvo sujungti į sąsiuvinius. Tačiau tikra yra tai, kad 11 lapų negali sudaryti paskiro sąsiuvinio. Taigi arba tai yra vienas netaisyklingas sąsiuvinis (su pašalintu lapu ar lapais), arba du skirtingos sudėties sąsiuviniai, o tai atrodo labiau tikėtina, kadangi tarp l. 521 ir l. 522, tai yra prieš pačią pabaigą, matyti susiuvimas. Taigi kodikologinė analizė galutinai mus įtikina, jog iš pradžių knygoje l. 514–524 nebuvo; jie buvo pridėti vėliau.

Mums svarbi yra išvada, patvirtinanti ankstesnius teiginius ir išsklaidanti abejones: rankraštis F22–98 yra Paryžiaus Biblijos egzempliorius, neabejotinai padarytas XIII a., tačiau veikiausiai po 1230 m. Tiksliau datuoti šį rankraštį, remiantis jo turiniu ir paleografiniais požymiais, yra rizikinga. Rankraščio sudėtis rodo, kad jo datavimą reikia kelti labiau į amžiaus vidurį nei į pabaigą. Dar rizikingesnė paleografinė analizė, nes įprastai tokiuose tekstuose kaip Biblija vartotas raštas buvo itin unifikuotas ir konservatyvus. Tad užduotį patikslinti datavimą paliksime meno istorikams, kurie disponuoja toliau pažengusiais Paryžiaus Biblijos tyrimais.

Iš lenkų kalbos vertė Rūta Čapaitė

²³ Plg. žr. šio straipsnio p. 10.

Literatūra

BERGER, S. *Histoire de la Vulgate pendant les premiers siècles du moyen âge*, Nancy, Imprimerie Berger-Levrault et Cie, 1893, p. 331–339.

BRANNER, R. *Manuscript Painting in Paris During the Reign of Saint Louis: A Study of Styles*, Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press, 1977.

MARTIN, P. J. P. Le Vulgate latine au XIIIe siècle d'après Roger Bacon, in *Le Muséon*, Louvain (Belgium): Société des lettres et des sciences, 1888, t. 7, p. 88–107, 169–196, 278–291, 381–393.

MARTIN, P. J. P. Le texte parisien de la Vulgate latine, in *Le Muséon*, Louvain (Belgium): Société des lettres et des sciences, 1889, t. 8, p. 444–466.

MARTIN, P. J. P. Le texte parisien de la Vulgate latine, in *Le Muséon*, Louvain (Belgium): Société des lettres et des sciences, 1890, t. 9, p. 55–70, 301–316.

LIERE, F. V. The Latin Bible, c. 900 to the Council of Trent, 1546, in *The New Cambridge History of the Bible*, vol. 2, Cambridge University Press: ed. by Richard Marsden and E. Ann Matter, 2012, p. 103–107.

LIGHT, L. The Thirteenth Century and the Paris Bible, in *The New Cambridge History of the Bible*, vol. 2: *From 600 to 1450*, Cambridge University Press, ed. by R. Marsden and E. A. Matter, 2012, p. 380–391.

LIGHT, L. The Bible and the Individual: The Thirteenth–Century Paris Bible, in *The Practice of the Bible in the Middle Ages: Production, Reception, and Performance in Western Christianity*, New York, ed. by Susan Boynton and Diane J. Reily, 2011, p. 228–246.

LIGHT, L. French Bibles c. 1200–30: A new look at the Origin of the Paris Bible, in *The Early Medieval Bible: Its Production, Decoration and Use*, ed. by Richard Gameson, *Cambridge Studies in Paleography and Codicology*, 2, Cambridge: Cambridge University Press, first published 1994, p. 155–176.

NORDENFALK, C. *Die Spätantiken Kanontafeln. Kunstgeschichtliche Studien über die eusebianische Evangelien–Konkordanz in den vier ersten Jahrhunderten ihrer Geschichte*, Göteborg, O. Isacson's boktryckeri, 1938.

SMITH, L. *The Glossa ordinaria. The Making of a Medieval Bible Commentary*, Leiden–Boston, Brill, 2009.

SOSZYŃSKI, J. Biblia paryska w rękopisie F 22–98 wileńskiej Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, in *Szlachta polska i jej dziedzictwo. Księga na 65 lat Prof. dr. hab. Jana Dziegielewskiego*, Warszawa: Wydawnictwo: Uniwersytet Warszawski, 2013, s. 63–74.

STEGMÜLLER, F. *Repertorium Biblicum Medii Aevi*, t. I–XI, Madrid, 1950–1980, [skaitmeninis leidimas: <http://www.repbib.uni-trier.de/cgi-bin/rebhome.tcl>].

TRACES OF THE PARIS BIBLE IN THE WRÓBLEWSKI LIBRARY

Summary

JACEK SOSZYŃSKI

The Wróblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences in Vilnius holds an interesting medieval copy of the Bible, identified as manuscript F22-98. In terms of ornamentation and script, this book is reminiscent of the Paris Bible, and contains additional texts which are characteristic of earlier versions. This begs the question, whether Ms F22-98 is a copy of the proto-Paris Bible. However, a detailed analysis of codicological aspects of the book in question coupled with the scrutiny of its contents prove that in fact it is an authentic Paris Bible. The misleading elements in the content are a later addition sewn into the volume. The evidence discussed demonstrates that Ms F22-98 was copied around the middle of the 13th century. However, an art-historical study of decoration of the book is necessary to provide a more precise dating.

Gauta 2015 m. sausio mėn.

Jacek Soszyński – Varšuvos universiteto profesorius, medievistas. Mokslinių tyrimų sritis: viduramžių kronikų istorija ir kodikologija. Monografijų „Kronika Marcina Polaka i jej tradycja rękopiśmienna w Polsce średniowiecznej“ (1995) bei „Sacerdotium – imperium – studium. Władze uniwersalne w późnośredniowiecznych kronikach martyniańskich“ (2007) autorius. Paskelbė daugiau nei šimtą mokslo publikacijų. Šiuo metu vadovauja projektui <Manuscripta.pl>, kaupiančiam ir sisteminančiam duomenis apie viduramžių kodeksus Lenkijos bibliotekose.

Adresas: Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Nowy Świat 69, 00–927 Warszawa, Polska.

El. paštas: jacek.soszynski@uw.edu.pl